

СИМУЛЯКРИЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ СВОБОДИ У ЕСЕЇ В. ЄШКІЛЕВА «ОСТРІВНА БАТЬКІВЩИНА СЛОНІВ. СПРОБА КАБІНЕТНОЇ АРХЕОЛОГІЇ»

Статтю присвячено дослідженню специфіки функціонування феномену свободи у есеї В. Єшкілева «Острівна батьківщина слонів. Спроба кабінетної археології свободи». Зокрема аналізуються особливості та причини симулякризації феномену свободи у есеї одного з чільних представників українського постмодернізму із застосуванням методології Ж. Бодрійяра.

Ключові слова: *постмодернізм, симулякризація, симуляція, феномен свободи, референція, гіперреальність, медіатекст.*

Свобода як світоглядна категорія присутня у різних дискурсах: політичному, соціальному, філософському, культурологічному та у мистецькому, тобто в тих сферах, з якими пов'язане здобуття людиною життєвого досвіду: в соціальному повсякденні та екзистенції приватності, культурно-правових нормах, а також у етичних, естетичних та мистецьких поглядах, які формують світоглядну повноту сучасної епохи. Закономірно, що осмислення феномену свободи – одна з найважливіших соціально-філософських проблематик, що перебуває у центрі уваги як митців, так і науковців.

Найкраще про актуальність потрактування феномену свободи сказав Ю. Винничук у есеї «Казки про свободу», зазначивши, що «свобода – настільки безсумнівна цінність, що в шеренги її співців намагалися стати майже всі письменники і мислителі» [7, 16]. Не став винятком і постмодерністський дискурс. Основою постмодерністської свідомості стає свобода вибору, оскільки однією із світоглядних цінностей сучасної людини стає «свобода комунікації, дискурсу, тексту, інтерпретації» [5, 310].

Як зазначила О. Лосик, постмодерністські практики «вивільнення» й деколонізації, впроваджені у наукові та культурно-мистецькі середовища, «претендують деконструювати ідейно політичні та ментально-духовні підвалини європейської цивілізації та пропонують новітні ідейні горизонти для вільного життєвого простору як цілих спільнот, так і сферу приватності» [4, 2]. Проте, якщо говорити про специфіку потрактування феномену свободи в українському постмодерністському дискурсі, слід наголосити на тому, що свобода тут постає як категорія «травматична», з огляду на тоталітарне минуле українського народу. Це накладає відбиток і на художню інтерпретацію феномену свободи у творах чільних представників української сучасної літератури. Свобода стає симулякром, означуваним без означуваного, чимось ефемерним, як наприклад, у есеї В. Єшкілева «Острівна батьківщина слонів. Спроба кабінетної археології». Відтак метою статті є дослідження механізму симулякризації феномену свободи у есеї В. Єшкілева.

Для того, аби з'ясувати причини та механізм симулякризації феномену свободи у есеї письменника, звернімося до основних положень теорії симулякрів Ж. Бодрійяра. Отже, згідно з Ж. Бодрійяром, бути вільним у суспільстві споживання насправді означає вільно проектувати свої бажання на вироблені товари і впадати у заспокійливу регресію (залежність від речей). Індивідуальних бажань і потреб немає, є «машина виробництва бажань», яка змушує нас насолоджуватися» [3, 384]. У самому акті споживання, в зачаруванні покупки відтворюється несвідоме і керуване сприйняття людиною всієї соціальної системи норм. Усе, що звільнене, неминуче починає нескінченно розмножуватися, змінюватися у процесі часткового розпаду і розсіювання, що призводить до принципового ціннісного плюралізму.

Ціннісний плюралізм частково зумовлює втрату зв'язку культурних уявлень і знань із соціальною і людською реальністю, яку вони мають відображати, внаслідок чого стають автономними – симулякрами. Симулякр, за Ж. Бодрійяром, «псевдоріч, що заміщує «агонізуючу» реальність, яка стирає розбіжність між реальним і уявним; позірність, що не володіє жодними референтами (відношеннями до об'єктів дійсності)» [1, 132]. Зрештою, весь сучасний світ складається із симулякрів, які не мають підстав для існування в жодній реальності, крім власної; це світ співвідносних знаків, тобто абсолютно штучний світ.

У цьому контексті варто також відзначити, що сьгоднішні теоретики цілком свідомо реконструюють гегельянську опозицію: «свобода не має речовинного, матеріального змісту або ж, мовою філософії, вона не субстанційна <...> Свобода розречевлює буття» [6, 55]. Звідси «первинне відчуття пустоти і падіння – воістину вільного падіння – в цю пустоту» [6, 55].

Проте у тлумаченні В. Єшкілева в есеї «Острівна батьківщина слонів. Спроба кабінетної археології свободи», свобода набуває речовинності. Письменник намагається подолати «дзиготливу цвинтарність мови» [2, 32], яка породжує понятійні зніяковіння, як-от: свобода – це «універсалія культури», котра фіксує можливість дії та поведінки в умовах відсутності

зовнішнього цілепокладання» [2, 32]. Автор тікає з цієї лінгвістичної тюрми у нетрі пам'яті та уяви, «виламуючи гасла словників, перегризаючи дроти універсалій» [2, 33] і розпочинає власну археологію свободи – реставрацію її глибинних сенсів, віднайдення забутих асоціацій тощо. Подібні спроби стають тим самим початком симулякризації, який полягає у перекрученні сенсу образу, внаслідок чого свобода постає у есеї «сніжно-білим птахом над морськими хвилями, розламаню ортопедією малого Фореста Гампа, натовпом «оксамитових революцій» [2, 32].

Зрештою, цей суб'єктивний викривлений образ свободи не влаштовує письменника, мовляв через те, що від усього цього «тхне стандартом, скоромовкою ефемкового діджея, обкладинкою телетижневіка» [2, 33]. Ці рядки свідчать про авторське неприйняття того, що оманливо приймають за свободу, бо насправді від неї залишилось тільки Ніщо, яке незграбно намагаються замаскувати. А оскільки підміна є очевидною, вона не може стати такою симуляцією свободи, яка б сприймалася «реальніше від реального образу». Тому В. Єшкілев пропонує декілька варіантів того, чим є свобода: дирижаблем, островами, Солярісом чи зброєю.

На перший погляд подібні асоціації можуть здатися абсурдними, проте письменникові методично те переконливо вдається довести майже генеалогічну спорідненість свободи, наприклад, з дирижаблем. Так, роздивляючись стару світліну 1928 року, на якій зображено найбільший за всю історію повітроплавання дирижабль, автор усвідомлює, що бачить не стільки цей дирижабль, скільки особливий вимір свободи, «свободу слонів, китів та гігантських динозаврів, королівську незалежність великого серед малого. Відсутність конкурентів і впевнену повільність пересування» [2, 34]. Дирижабль, таким чином, дорівнює свободі, а оскільки, з огляду на свої розміри, він «переконливий, як слон», то свобода за В. Єшкілевим – це «батьківщина слонів» [2, 34].

Наступною дефініцією, яку розгортає у есеї письменник, є ототожнення свободи з островами. Острів, на переконання автора, є сприятливим простором для розгортання свободи, тому що «атрибути свободи так органічно накладаються на волохаті пальми, білий пісок й неозору морську рівнину довкола» [2, 36]. Натомість на образ «материка» «кочова ефемеріда вольності ніяк не проектується» [2, 36]. Для обґрунтування цього припущення автор знаходить переконливі, на його думку, аргументи: материки породжували страх безмежних просторів, лякали можливістю нападу чужинців, а значить постійно перебували під владою, по-перше, страху, по-друге – правителів, які уміло використовували ці страхи для керування масами, тоді як справжнім осердям свободи став острів Куба.

Останнім і межовим з образів свободи, на переконання В. Єшкілева, є Тіло-Без-Органів – всепланетного мислячого Океану, створеного Станіславом Лемом. «Океан-без-можливості-Островів – квінтільйони тон драглів, спроможних приймати будь-яку форму, продукувати будь-які сенси, рішення і події, змінювати орбіту планети і відповідати мовчання на всі загравання чужинців» – ось досконалий опис свободи, яка є продуктом сучасного гіперреального світу, свободи як симулякру без чітких характеристик та обрисів, здатного приймати будь-який вигляд – дирижабля, острова чи ефемерного Тіла-Без-Органів, і, навіть, зброї, про що також йдеться у есеї В. Єшкілева.

Письменник, зокрема, розмірковує над «сусідством» свободи і шпигунської зброї, яке «завжди відчували митці» [2, 39]. Зброя, особливо замаскована, шпигунська, дає вивільнення, тобто пропонує свободу. У такий спосіб відбувається «містерія висвободження з технікою «бійців невидимого фронту» [2, 39], але обов'язково таємно, бо ж «свобода – справа таємна» [2, 39].

Як бачимо, у есеї В. Єшкілева свобода стає симулякром, тобто своєрідною «копією без оригіналу». Симулякризація свободи у есеї відбувається послідовно, у декілька етапів перетворень, що характеризуються, згідно з Ж. Бодрійяром, наростанням емансипації кодів від референції: відображення об'єктивної реальності змінюється її перекученням, потім – маскуванням її відсутності і, нарешті, втратою будь-якого зв'язку з реальністю, заміною видимості симулякром. Спроба кабінетної археології свободи за авторством В. Єшкілева – це і є, на нашу думку, процес симулякризації. Письменник, перелічуючи численні варіанти сутності свободи маскує її відсутність у об'єктивній реальності, бо свобода, за В. Єшкілевим, протягом тисячоліть була лише примарою, «сонячно-літніми видіннями <...> простуджених бородатих алхіміків у холодних підвалах Німеччини <...> венеційських капітанів, захоплених Гібралтарською течією» [2, 37] тощо.

Останній етап симулякризації – втрата будь-якого зв'язку з реальністю, у метафоричний спосіб репрезентовано в епізоді есею, де йдеться про другу стару світліну із зображенням на ній вибухом найбільшого дирижабля. Вибух дирижабля не став руйнацією свободи, тому що руйнування, за В. Єшкілевим, висвободжує. Цей парадокс пов'язаний із родовим змістом поняття «свобода», «зумисно забутих укладачами словників та енциклопедій» [2, 35]. Справа в тому, що хаос, який виникає внаслідок руйнації, – «коліска вольності, її незнищений ресурс, батько кожного протистояння Законові» [2, 35], а відтак свободу можна інтерпретувати як «безугавну аварійність усього визначеного та заспокоєного» [2, 35]. Проте катастрофа титану, вивільнення свободи лише на мить «розквітають дикою, фонтануючою красою» [2, 35], а потім знову «ряска несвободи затягає розкатастрофлений простір» [2, 35]. Відтак свобода дійсно є симулякром, примарою, що з'являється лише на мить, симулюючи свою присутність.

Розрив свободи-симулякру із реальністю у метафоричний спосіб також репрезентовано у авторському повідомленні про те, що дирижаблі ніколи не торкалися землі, а лише стикувалися з особливими щоглами, «шляхетно зберігаючи вірність середовищу свого панування» [2, 35]. Окрім цього свобода у есеї В. Єшкілева набуває рис експонатності, бо ідентифікується через такі музейні, раритетні об'єкти, як дирижабль, старі світлини, запилені часом та місцями попсовані моллю, середньовічну зброю тощо.

Подібне розуміння свободи як експонату відсилає до первинного значення терміну «симулякр», застосованого П. Клосовським у контексті досліджень елліністичних міфів та релігійних практик. У роки пізньої Римської імперії термін «симулякр» застосовувався до статуй богів, які нерідко стояли на вході до міста. Ставлячи такі статуї, скульптор «прагнув відтворити не так зовнішню схожість богів, як їхню внутрішню демонічну (або божественну силу), що в такий спосіб ставала доступною для глядача» [3, 384]. Іншими словами, статуя була своєрідною симуляцією справжнього бога, якого, втім, не існувало у реальності. Проводячи аналогію між характером симулякризації свободи у есеї В. Єшкілева та первинним значенням терміну «симулякр» П. Клосовського, маємо змогу ствердити, що музеїфікація свободи у першу чергу є спробою відображення її внутрішнього значення і лише останньою чергою намаганням ідентифікувати свободу як копію без оригіналу.

Аналіз есею В. Єшкілева дозволяє ствердити наступне: симулякризація свободи у інтерпретації письменника не є трагічною, хоча б з огляду на те, що весь сучасний світ складається із симулякрів, які не мають підстав для існування в жодній реальності, крім власної; це світ співвідносних знаків, тобто абсолютно штучний світ – гіперреальний. До того ж реальність, за Ж. Бодріаром, існує для нас сьогодні найперше як медіатекст і розчиняється у цьому тексті, оскільки на сучасному етапі розвитку людської цивілізації світ складається тільки з симулякрів, «які є самореферентними знаками, тобто означають лише самих себе безвідносно до дійсності» [1, 56]. У результаті симуляції реальності виникає особливий світ моделей та симулякрів, який не співвідноситься з реальністю, проте сприймається більш реально, ніж сама реальність.

Дійсно, свобода як феномен у есеї В. Єшкілева стає симулякром, проте якщо розглядати концепт свободи ширше, як естетичну категорію, стає зрозумілим: письменник, творячи свободу-симулякр, утверджує у такий спосіб естетичну свободу як спосіб віднайдення «нестабільної рівноваги людського пристосування, яка відкриваючи реальну порожнечу людської сутності, обертає цю нестачу та «моральну кризу» в нагоду погратися з цією порожнечою й утвердити її хаотичну силу» [6, 38].

Таким чином, виявлення та аналіз особливостей функціонування категорії свободи в постмодерністському тексті передбачає перспективу подальших досліджень як у жанрі есею, так і в інших жанрових різновидах сучасної української літератури.

Список використаних джерел

1. Baudrillard J. *Beyond the Vanishing Point of Art* / J. Baudrillard. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 240 p.
2. В. Єшкілев. Острівна батьківщина слонів. Спроба кабінетної археології свободи / В. Єшкілев // *Нерви ланцюга. 25 есеїв про свободу* / за ред. С. Васильєва. – Львів : Лексикон. – 2003. – С. 32–40.
3. *Енциклопедія постмодернізму* / [за ред. Вінквіста Ч., Тейлора В. ; пер. з англ. Шовкун В]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
4. Лосик О. Феномен свободи у французькому дискурсі постмодернізму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 «Діалектика та методологія пізнання» / О. Лосик. – Л, 2005. – 17 с.
5. Лук'янець В. С. Філософський постмодерн : [навч. посібн. для викладачів, аспірантів, студентів] / В. С. Лук'янець, О. М. Соболев. – К. : Абрис, 1998. – 352 с.
6. Семків Р. Іронічна структура : типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
7. Ю. Винничук. Казки про свободу / Ю. Винничук // *Нерви ланцюга. 25 есеїв про свободу* / за ред. С. Васильєва. – Львів : Лексикон. – 2003. – С. 16–22.

Summary. The article is dedicated to the research of the specifics of functioning of the phenomenon of freedom in V. Yeshkilev's novels «The island native land of elephants. Attempt room archeologists of freedom. The article lights up the peculiarities and reasons of simulakriation of the category of freedom in the novels of the representatives of the Ukrainian postmodernism using the methodology of J. Boudriyar.

Keywords: postmodernism, simulakriation, simulation, phenomenon of freedom, referential, hyperreality, the media text.

Отримано: 14.10.2012 р.